VERA

VIOLENCE PREVENTION THROUGH THEATRE-BASED EDUCATIONAL RESOURCES FOR WOMEN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

POLIITIKASOOVITUSED

PROJEKTI VÄLJUND 4.2

Autorid:

Annalisa Pezzini - ANS
Miriam Gavioli – ANS

Kaasrahastanud Euroopa Liit. Avaldatud seisukohad ja arvamused on ainult autori(te) omad ega pruugi kajastada Euroopa Liidu või Euroopa Komisjoni seisukohti. Euroopa Liit ega toetust andnud ametiasutus ei kanna nende eest vastutust.

Projekt: 101194892 — VERA — CERV-2024-DAPHNE

Kaasrahastanud Euroopa Liit

Sisukord

1. Lühikokkuvõte 3
2. Autistlike inimeste haavatavus: peamised riskitegurid 4
2.1 Sotsiaalne ja suhtlusalane haavatavus 4
2.2 Sensoorse töötlemise väljakutsed 4
2.3 Süsteemsed lüngad hariduses 4
3. Vägivalla ennetamise strateegiad 5
3.1 Haridus ja teadlikkuse tõstmine 5
3.2 Sotsiaalne ja emotsionaalne toetus 5
3.3 Teenuste, spetsialistide ja omastehooldajate koostöö 5
4. VERA projekti väljundid 6
5. Poliitikasoovitused 7
5.1 Haridus ja võimestamine 7
5.2 Spetsialistide suutlikkuse suurendamine ja turvalisuse tagamine 8
5.3 Ligipääsetavad teavituskanalid, õigusemõistmine ja ohvrite toetamine 9
5.4 Võrgustikutöö ja osaluspõhised teenused 10
5.5 Kaasamine, teadusuuringud ja seire 11
6. Kokkuvõte 13
7. Kirjandus 14

Kaasrahastanud Euroopa Liit

1. LÜHIKOKKUVÕTE

Dokument on valminud Euroopa projekti VERA (ingl k *Violence Prevention Through Theatre-Based Educational Resources for Women and Youth with Autism Spectrum Disorder*) raames. See riikidevaheline algatus keskendub autismispektrihäirega inimeste, eelkõige noorte täiskasvanute ja naiste vastu suunatud vägivalla ja väärkohtlemise ennetamisele ja selle vastu võitlemisele.

Kuigi teadlikkus neuroerinevuste kohta kasvab, on autistlikel noortel jätkuvalt äärmiselt suur risk kogeda sotsiaalset eraldatust ning langeda vägivalla, sealhulgas seksuaalse väärkohtlemise ohvriks. Nende haavatavust suurendavad nii raskused suhtlemisel ja teiste inimeste kavatsuste mõistmisel kui ka ühiskonnas püsivad eelarvamused ja stereotüübid. Samuti ei paku tugisüsteemid peredele ja spetsialistidele piisavalt abi.

Poliitikasoovitused on mõeldud kohaliku, riikliku ja Euroopa tasandi huvirühmadele, et toetada nii strateegiliste eesmärkide seadmist kui ka praktiliste tegevuste kavandamist ja elluviimist.

Dokument on suunatud järgmistele sihtrühmadele:

- sotsiaal- ja tervishoiuteenuste osutajatele, sealhulgas sotsiaaltöötajatele, psühholoogidele, psühhiaatritele ja neuroloogidele;
- õpetajatele, koolitajatele ja teistele spetsialistidele, kes toetavad autistlike noorte heaolu ja haridust;
- tööandjatele;
- sotsiaalvaldkonna ühendustele ja organisatsioonidele;
- õiguskaitseasutustele;
- poliitikakujundajatele.

Dokumendi põhieesmärgid on:

- Analüüsida peamisi riskifaktoreid ja haavatavust suurendavaid asjaolusid, mis võivad viia autistlike noorte väärkohtlemise ja sotsiaalse tõrjutuseni.
- Pakkuda välja ennetusstrateegiad, mis põhinevad järjepideval koolitamisel, kehataju arendamisel[1] ning suhete ja seksuaalsuse teemalisel haridusel.
- Tutvustada VERA projekti tulemusi ja meetodeid, mis võimestavad autistlikke noori, tuginedes foorumteatri meetodile (ingl k *Theatre of the Oppressed*, *TO*) ja noortelt noortele saadikute programmile.
- Kutsuda poliitikakujundajaid ja institutsioone üles edendama sotsiaal- tervishoiu- ja haridusteenuste ning perede vahelist koostööd, et tagada autistlike noorte põhiõiguste kaitse ja ühiskonda kaasatus.
- VERA projekt kaasas valdkondadevahelisse koostöösse autistlikke noori, omastehooldajaid ja spetsialiste Eestist, Hispaaniast ja Itaaliast. VERA projekti valdkondadevaheline koostöö ja autistlike inimeste aktiivne osalemine aitavad neil enda eest seista ja oma turvalisust hoida, selmet olla üksnes passiivsed teenusesaajad.

[1] Autistlikel inimestel võib olla raske märgata oma keha vajadusi, näiteks nälga. Sobiv tugi aitab neil neid vajadusi paremini ära tunda ja oma keha tajuda.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

2. AUTISTLIKE INIMESTE HAAVATAVUS: PEAMISED RISKITEGURID

2.1 SOTSIAALNE JA SUHTLUSALANE HAAVATAVUS

Autistlike noorte haavatavust suurendavad raskused mitteverbaalsete suhtlusvihjete tõlgendamisel ja kalduvus mõista keelt sõna-sõnalt. Seega võib neil olla äärmiselt raske õigel ajal ära tunda suhtluspartneri pahatahtlikke või varjatud kavatsusi.

Tugev soov olla ühiskonnas aktsepteeritud ning hirm teiste tunnete riivamise ees soodustab autistlike inimeste seas sageli maskeerimist ehk oma loomulike reaktsioonide ja vajaduste varjamist, et vastata teiste ootustele. Sellest tulenevana võivad inimesed kaasa minna soovimatute seksuaalsete palvete või nõudmistega, et hoida häid suhteid või vältida tõrjutust.

Haavatavust suurendavad ka raskused reaalajas olukorra mõistmisega. Tugeva stressi või sensoorse ülekoormuse korral võib tekkida emotsionaalne või füüsiline tardumine, mis raskendab riskide hindamist ja keeldumist. Nii võib inimene taluda soovimatut füüsilist kontakti sellele vastu astumata, sest tema aju vajab rohkem aega ebamugavustunde töötlemiseks ja vastuse kujundamiseks.

2.2 SENSOORSE INFO TÖÖTLEMISE RASKUSED

Erinevused sensoorse info töötlemisel võivad suurendada autistlike noorte haavatavust, mõjutades nende võimet tajuda intiimset kontakti soovituna või soovimatuna ning väljendada nõusolekut või keeldumist.

Stress ja vaimne koormus võivad mõjutada meeletaju. Sensoorselt ülitundlikule inimesele võivad ere valgus, helid või lõhnad olla nii intensiivsed, et tekib ülekoormus. Sellega võib kaasneda kaitseseisund, kus väheneb suutlikkus ümbrust tähele panna ja naudingut tunda.

Teadusuuringutes on püstitatud hüpotees, et ülekoormus võib raskendada kehalise ebamugavustunde õigeaegset märkamist ja seetõttu soovitud lähikontakti eristamist võimalikust ahistamisest. Samuti võib inimesel olla sellises olukorras raske oma piire väljendada. Nii võib ta taluda soovimatut kontakti, sest ei suuda sel hetkel keeldumisest märku anda.

2.3 SÜSTEEMSED LÜNGAD HARIDUSES

Autistlikele inimestele kohandatud seksuaalhariduse puudumine jätab nad ilma teadmistest ja sõnavarast, mis aitaksid eristada väärkohtlemist vajalikust füüsilisest abist ja soovitud kiindumuse väljendustest.

Vähesed teadmised kehalisest puutumatusest ja nõusolekust suurendavad autistlike noorte riski langeda vägivalla ohvriks, sest vägivallatsejad võivad seda teadmiste puudumist ära kasutada. Väärkohtlemist võib normaliseerida ka see, kui spetsialistid peavad trauma märke ekslikult autismi tunnusteks.

Haavatavust suurendab veelgi ühiskonna kalduvus kohelda autistlikke noori põhjendamatult lastena. Nii võivad nad jääda ilma vajalikust infost seksuaal- ja reproduktiivtervise ning oma õiguste kaitsmise kohta. Samuti võivad neil puududa praktilised oskused, mis aitaksid ära tunda manipuleerimist ja teatada vägivallast tervishoiu- või õiguskaitseasutustele. Abi saamist raskendab omakorda see, et need asutused ei ole sageli valmis autistlike noorte ütlusi vastu võtma.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

3. VÄGIVALLA ENNETAMISE STRATEEGIAD

3.1 HARIDUS JA TEADLIKKUSE TÕSTMINE

Varakult alustatud ja autistlike inimeste kognitiivsetele eripäradele kohandatud seksuaalharidus on väärkohtlemise ja ohvriks langemise ennetamisel üliloluline.

Õppeprogrammid peavad selgelt käsitlema nõusoleku põhimõtet, avaliku ja eraelulise käitumise erinevusi ning õigust öelda „ei“. Need teadmised aitavad vähendada vajadust maskeerida oma reaktsioone ja vajadusi ning seista vastu survele teiste ootustega kohaneda.

Vägivalla ennetamiseks tuleb õpitut harjutada rollimängudes ja tegelikku elu jäljendavates olukordades. Nii õpitakse turvalise suhtluse oskusi kasutama eri keskkondades ja eri inimestega suheldes. Õppetegevused peavad toimuma ennetavalt ning õpitut tuleb korrapäraselt korrata. Visuaalsed abivahendid, animatsioonid ja muud multimeediavahendid hõlbustavad õppimist ning vähendavad kognitiivset koormust.

Seksuaalharidust tuleb käsitleda elukestva protsessina, mis jätkub ka täiskasvanueas, sest inimsuhted ja nendega seotud vajadused muutuvad elu jooksul.

Kogu õppes tuleb kasutada selget ja üheselt mõistetavat sõnavara ning vältida segadust tekitavaid piltlikke väljendeid. Täpsed mõisted aitavad inimestel seada ja väljendada isiklikke piire ning väärkohtlemist ära tunda.

3.2 SOTSIAALNE JA EMOTSIONAALNE TOETUS

Sotsiaalsel ja emotsionaalsel toel on väärkohtlemise ennetamisel keskne roll. See aitab kaitsta autistlikke noori nii individuaalsel tasemel kui ka laiema tugisüsteemi kaudu.

Vanemate koolitamine ja neile autismiga seotud psühholoogiliste teadmiste jagamine aitab vähendada pere stressi ja parandada omavahelist suhtlust. Samuti aitab see pereliikmetel ja eeskostjatel varakult märgata manipuleerimise või väärkohtlemise märke.

Noore toetamisel on oluline arendada tema eneseteadlikkust, tugevdada enesehinnangut ja toetada tema võimalust ise oma elu üle otsustada. See aitab tal oma õigusi mõista ja annab kindlust välisele survele vastu seista.

3.3 TEENUSTE, SPETSIALISTIDE JA OMASTEHOOLDAJATE KOOSTÖÖ

Seksuaalse väärkohtlemise ja vägivalla ennetamine nõuab teenuseosutajate, institutsioonide ja perede süsteemset koostööd. See aitab tagada, et ennetusega tegeletakse järjepidevalt kõigis autistlikke noorte eluvaldkondades.

Spetsialistid peavad tegema koostööd. Selle puudumine võib vähendada kaitsemeetmete tõhusust ja viia selleni, et noore kaitsmiseks vajalikud sammud jäävad tegemata.

Oluline on järgida põhimõtet *nihil de nobis, sine nobis* (ei midagi meie kohta ilma meieta). Autistlikud noored peavad saama aktiivselt osaleda neid puudutavas koostöös ja otsuste tegemises.

Samuti tuleb tõsta ühiskonna teadlikkust ning kummutada stereotüüpe ja müüte, mis soodustavad autistlike noorte eraldatust või nende kohtlemist lastena. Muutuma peavad nii ühiskonna hoiakud kui ka institutsioonide töökorraldus. Hukkamõistu ja sallimatuse asemel on vaja mõistmist, üksteise toetamist ja tegutsemist, et kaitsta autistlikke noori vägivalla eest.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

4. VERA projekti väljundid

VERA projekti raames töötati välja ja katsetati mitut olulist tulemit, mille eesmärk oli pakkuda spetsialistidele, omastehooldajatele ja autistlikele noortele praktilisi vahendeid ennetustööks ja teadlikkuse tõstmiseks seoses väärkohtlemise ja vägivalla riskiga.

Projekti kaks peamist väljundit on omavahel seotud koolitusprogramm ja noortelt noortele saadikute programm.

Koolitusprogramm on mõeldud autistlikele noortele, omastehooldajatele ning spetsialistidele, sealhulgas õpetajatele, terapeutidele, psühholoogidele ja sotsiaaltöötajatele. Moodulites on teooria ühendatud praktiliste tegevustega, mis aitavad osalejatel ära tunda ohtlikke olukordi ja ohumärke, mõista nõusoleku ja isiklike piiride tähendust ning turvaliselt abi otsida.

Koolitusmoodulitele tuginev noortelt noortele saadikute programm aitab noortel õpitut rakendada: seista enda ja teiste turvalisuse eest ning olla eakaaslastele eeskujuks nii veebis kui ka vahetus suhtluses.

Mõlemad programmid põhinevad kogemusõppel, eakaaslaste vastastikusel toetamisel ja Augusto Boali välja töötatud foorumteatri meetodil. Foorumteater on VERA projekti tegevuste keskne meetod. See loob turvalise keskkonna, kus autistlikud noored saavad katsetada ja arendada olulisi suhtlemisoskusi, näitkes aktiivset kuulamist ja mitteverbaalset suhtlust, ning õppida omaemotsioone reguleerima. Samal ajal aitab see spetsialistidel ja hooldajatel toetada noorte enda valikuid ja otsuseid ning eemalduda paternalistlikust lähenemisest. Lisaks aitab foorumteater hinnata osalejate omandatud oskusi, tuua esile ja arendada nii gruppide kui ka üksikisikute teadmisi, ning parandada suhtlemisoskust erinevates olukordades.

VERA projekti kogemus näitab, kuidas koolitamise ja osaluspõhiste meetodite kombineerimine võimestab neuroerinevustega inimesi, suurendab nende enesekindlust ja oskust enda eest seista. Projekti käigus saadud kogemused ja tulemused annavad aluse edasiste poliitikasoovituste koostamiseks.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

5. POLIITIKASOOVITUSED

Poliitikasoovituste rakendamisel tuleb lähtuda arusaamast, et seksuaaltervis on põhiõigus. Eelarvamused takistavad aga sageli autistlikel noortel seda õigust kasutada. Näiteks arvatakse ekslikult, et autistlikud inimesed on aseksuaalsed või teistest sõltuvad.

Järgmises osas esitatakse teaduskirjandusele tuginevad peamised poliitikasoovitused kohalikul, riiklikul ja Euroopa tasandil. Soovituste eesmärk on ennetada nii autistlike noorte vastu suunatud kui ka nende poolt toime pandud seksuaalvägivalda ja väärkohtlemist ning aidata sellistele juhtumitele reageerida.

5.1 HARIDUS JA VÕIMESTAMINE

Haridus ja võimestamine on võtmetähtsusega seksuaalvägivalla ennetamisel ning autistlike noorte turvalisuse ja iseseisva otsustamise toetamisel. Kättesaadav ja vajadustele kohandatud haridus aitab neil paremini mõista suhteid, nõusolekut ja piire ning õppida end kaitsma. Samuti toetab see nende enesekindlust ja oskust enda eest seista ning vajaduse korral abi küsida.

Kohalik tasand

- **Struktureeritud haridusprogrammide rakendamine:** Edendada koolides seksuaalharidusprogramme, mille sisu on selge ja üheselt mõistetav. Kasutada visuaalseid abivahendeid, näiteks videoid ja digitaalseid sotsiaalseid lugusid (ingl k *digital storytelling*[2]), et arvestada autistlike noorte erinevate õppimisviisidega.
- **Eakaaslastega suhtlemise võimalused:** Rahastada kogukondades kaasavaid kohtumisi ja ühistegevusi, sest sotsiaalse eraldatuse või tõrjumise tõttu saavad autistlikud noored eakaaslastelt teavet märksa harvem. Sellised kohtumised võimaldavad õppida vaba suhtluse ja kogemuste jagamise kaudu turvaliselt seksuaalkäitumistavade kohta.
- **Omastehooldajate toetamine ja koolitamine**: Pakkuda koolitusi omastehooldajatele, et vähendada seksuaalsusest ja suhetest rääkimisega seotud häbimärgistamist. Nii saavad nad olla noortele turvalised ja usaldusväärsed teabeallikad.

[2] Digitaalsete lugude loomisel kujutatakse tegelikke või väljamõeldud olukordi visuaalselt digivahendite abil. Lugusid võivad luua nii noored ise kui ka õpetajad ja vanemad. See meetod aitab kohandada seksuaalharidust autistlike noorte vajadustele. Vt. Camilleri jt. (2024), Parsons jt. (2023), Rahmadani jt. (2026, lk. 8), Stankova & Trajkovski (2021).

Riiklik tasand

- **Kohustuslik ja terviklik seksuaalharidus**: Kehtestada kohustus pakkuda neuroerinevustega inimeste vajadustele kohandatud seksuaalharidust. Seksuaalseid tegevusi ja nõusolekut tuleb selgitada konkreetselt ja üheselt mõistetavalt.
- **Tervete suhete teemad õppekavades**: Lisada riiklikesse õppekavadesse moodulid, mis käsitlevad terveid suhteid, enesekehtestamist, emotsioonide reguleerimist ning kiusamise ja väärkohtlemise ohumärkide äratundmist.
- **Kahjuliku käitumise ennetamine**: Koostada riiklikud juhised, et tagada autistlikele noortele juurdepääs emotsioonide reguleerimist õpetavatele programmidele ja vaimse tervise toele. See aitab ennetada konflikte ja emotsionaalset pinget.

Euroopa tasand

- **Noorte võimestamine ja heade tavade jagamine**: Rahastada Euroopa koostöö- ja vahetusprogramme, mis pakuvad neuroerinevustega noortele kättesaadavat ja arusaadavat teavet, aitavad neil õppida end kaitsma ning suurendavad teadlikkust oma õigustest. Üks sellise algatuse näide on VERA projekt.

5.2 SPETSIALISTIDE SUUTLIKKUSE SUURENDAMINE JA TURVALISUSE TAGAMINE

Oluline on koolitada ka spetsialiste, kes töötavad autistlike noortega. Noorte ja nende perede kaitsmiseks vajavad spetsialistid sihipärast koolitust ja praktilisi vahendeid, et märgata riskitegureid, reageerida asjakohaselt võimalikele väärkohtlemisjuhtumitele ning vältida taasohvristamist.

Kohalik tasand

- **Aktiiv- ja kogemusõppe kasutamine**: Kasutada koolides ja kogukondades teadlikkuse suurendamiseks aktiiv- ja kogemusõppe meetodeid, sealhulgas foorumteatrit. Need meetodid võimaldavad osalejatel olukordi läbi mängida, kogemusi jagada ja õpitut praktikas harjutada.
- **Juurdepääs erialasele nõustamisele**: Luua kohalikud nõustamiskeskused, kus näiteks erivajadustega inimeste toetamises kogenud seksuoloogid saavad pakkuda spetsialistidele konsultatsiooni, et toime tulla keeruliste juhtumitega ja düsfunktsionaalsete seksuaalkäitumise mustritega.
- **“Jäämäe tipu” mudeli kasutamine**: Koolitada spetsialiste ja omastehooldajaid märkama keeruliseks peetava käitumise taga olevaid põhjuseid, näiteks sensoorset ülekoormust, füüsilist valu või düstressi, ning neile asjakohaselt reageerima.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

Riiklik tasand

- **Kohustuslik valdkondadeülene autismialane koolitus**: Kehtestada kohustuslik autismi toetav koolitus kõigile esmatasandi spetsialistidele (õpetajatele, korrakaitsjatele, tervishoiu- ja sotsiaaltöötajatele), et vältida autistlike tunnuste ekslikku tõlgendamist ohu või allumatusena.
- **Traumateadlik reageerimine väärkohtlemisest teatamisele**: Koolitada spetsialiste traumateadlikult reageerima, kui inimene räägib kogetud vägivallast või väärkohtlemisest. Koolitus peab õpetama kuulama empaatiliselt, arvestama trauma mõjuga ning vältima kannatanu süüdistamist või tema kogemuse kahtluse alla seadmist.
- **Stereotüüpide kummutamine avalikes teenustes**: Korraldada riiklikke koolituskampaaniaid teenuseosutajatele stereotüüpide kummutamiseks, mis seostavad autismi aseksuaalse käitumise või ohuga.

Euroopa tasand

- **Kaitse põhimõtete ühtsustamine**: Leppida ELis kokku ühised nõuded spetsialistide teadmistele ja oskustele, et kaitsta neuroerinevustega inimeste õigusi. Rõhutada, et vajalik pädevus on osa spetsialisti kutse-eetilisest vastutusest.
- **Ühised koolitusjuhised**: Töötada välja ELi ühised juhised ja koolitusmoodulid, mis aitavad spetsialistidel mõista ja austada neuroerinevusi ning ennetada vägivalda.

5.3 Ligipääsetavad teavituskanalid, õigusemõistmine ja ohvrite toetamine

Ligipääsetavad võimalused väärkohtlemisest teatamiseks, juurdepääs õigusemõistmisele ja ohvritele pakutav tugi on hädavajalikud, et autistlikud noored saaksid kogetust turvaliselt rääkida, et neid kuulataks ning et nad saaksid vajalikku kaitset ja õigusabi.

Kohalik tasand

- **Autistlike noorte vajadustele kohandatud huvikaitse ja õigusnõustamine:** Luua ja toetada kohalikke teenuseid, mis aitavad autistlikel noortel väärkohtlemisest teatada, oma õigusi kaitsta ja vajalikku tuge saada.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

Riiklik tasand

- **Noorte endi ütluste esikohale seadmine:** Ajakohastada tervishoiu- ja õiguskaitseasutuste tegevusjuhiseid, et autistlike noorte endi kirjeldusi ja ütlusi võetakse arvesse ja tunnustataks.
- **Kättesaadavad ja selged teavitamisvõimalused**: Rakendada politsei- ja õigussüsteemis anonüümseid, digitaalseid ja reaalajas transkribeeriviad teavitamismeetodeid, et vähendada ütluste andmise ajal sensoorset stressi ja sotsiaalset survet.
- **Riiklik õiguskaitse rahastamine**: Tagada püsiv rahastus neuroerinevustega alaealiste ja noorte täiskasvanute vajadustele kohandatud õigusnõustamis- ja huvikaitseteenustele.

Euroopa tasand

- **Ühtsed standardid õiguskaitse ligipääsetavusele**: Jälgida ELi ohvrite õiguste direktiivi rakendamist, pöörates erilist tähelepanu kuriteo ohvriks langenud autistlikele noortele. Tagada, et kõigis liikmesriikides järgitakse ohvrite kaitse miinimumnõudeid.

5.4 VÕRGUSTIKUTÖÖ JA OSALUSPÕHISED TEENUSED

Võrgustikutöö ja noorte ning perede kaasamine on olulised, et tagada abi järjepidevus, eri osapoolte tõhus koostöö ning autistlike noorte ja nende perede aktiivne osalemine nende elu puudutavate otsuste tegemises. Koostöö ja osaluse parandamine aitab luua kohandatud, stabiilsed ja kaasavad tugisüsteemid.

Kohalik tasand

- **Püsivad koostöörühmad**: Luua autistlikele noorte vajadustest lähtuvad koostöörühmad, kuhu kuuluvad noored ise, koolide, sotsiaalteenuste ja tervishoiuasutuste esindajad ning pered. Leppida ühiselt kokku selged tegutsemisjuhised ja osapoolte ülesanded ning hinnata regulaarselt pakutavat tuge. Oluline on austada noorte autonoomsust ja tagada vajadustele kohandatud tugivõrgustik. Autistlike noorte arvamus ja sisend peavad olema alati esikohal.
- **Omasetehooldajad kui olulised koostööpartnerid**: Kaasata omastehooldajad ja pered aktiivselt noore vajadustele kohandatud õppe- ja tugiplaanide koostamisse.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

Riiklik tasand

- **Järjepidev tugi kogu elukaare jooksul**: Tagada seaduste ja rahastusega, et autistlik inimene saab vajalikku tuge diagnoosi saamisest alates kogu elu jooksul. Koolist lahkudes ei tohi tugisüsteemid kaduda: tugi peab jätkuma nii üleminekul täiskasvanuikka kui ka täiskasvanueas, arvestades inimese muutuvaid vajadusi.
- **Noorte kaasamine poliitika kujundamisse:** Kaasatust ja turvalisust puudutava poliitika kujundamises peavad osalema aktiivselt autistlikud noored ja nende huvikaitseorganisatsioonid.

Euroopa tasand

- **Autistlike inimeste kaasamine ELi rahastuse tingimusena:** Seada ELi turvalisust ja kaasatust edendavate projektide rahastuse tingimuseks, et autistlikud inimesed osalevad aktiivselt projektide kavandamises ja elluviimises.

5.5 KAASAMINE, TEADUSUURINGUD JA SEIRE

Autistlike noorte kaasamine kõigis eluvaldkondades ja häbimärgistamise vähendamine aitavad luua keskkonna, kus nad saavad elada turvaliselt, osaleda ühiskonnaelus täiel määral ning olla kaitstud diskrimineerimise, ärakasutamise ja sotsiaalse tõrjutuse eest. Poliitika peab keskenduma keskkonnast tulenevate takistuste kõrvaldamisele, kahjulike stereotüüpide kummutamisele ning võrdsete osalemisvõimaluste ja heaolu edendamisele.

Kohalik tasand

- **Igapäevase keskkonna kohandamine:** Kohandada koole, päevakeskusi ja töökohti, et toetada autistlike inimeste heaolu, näiteks vähendada sensoorset ülekoormust tekitavaid tegureid ning muuta reeglid ja töökorraldus paindlikumaks.
- **Sõpruse varjus toimuva ärakasutamise ennetamine:** Suurendada kogukonna teadlikkust ja oskust märgata olukordi, kus keegi kasutab autistliku noore usaldust ja sõprust tema mõjutamiseks, ärakasutamiseks või väärkohtlemiseks, ning julgustada sellistes olukordades sekkuma.

Riiklik tasand

- **Toetav suhtumine ja diagnoosi selgitamine:** Tagada, et spetsialistid suhtuvad autistlikesse inimestesse ja nende peredesse toetavalt ning väldivad süüdistamist. Selgitada diagnoosi viisil, mis aitab inimesel ennast paremini mõista, toetab tema enesehinnangut ja annab kindlust oma elu üle otsustada.
- **Läbiv kaasamine**: Kujundada tervishoiu- ja tugiteenused ning sotsiaalpoliitika nii, et need aitaksid kohandada keskkonda autistlike inimeste vajadustele ja kõrvaldada nende osalemist takistavaid tegureid. Eesmärk peab olema toetada inimese toimetulekut ja osalemist ühiskonnaelus, mitte muuta talle omast autistlikku käitumist.

Euroopa tasand

- **Ühtsustatud haavatavuse seire**: Töötada välja ühtsed mõõdikud, et kaardistada keskkonnast tulenevaid riskitegureid ja negatiivseid elukogemusi, näiteks töötust, sotsiaalset eraldatust ja vaesust.
- **Üleeuroopalised kampaaniad häbimärgistamise vähendamiseks**: Korraldada teavituskampaaniaid, et kummutada valearusaamu, mis seostavad autismi vägivallaga. Tuua esile uuringuid, mis näitavad, et autismispektri häirega noored on sagedamini ohvrid kui vägivallatsejad.

KUIDAS AITAVAD VERA PROJEKTI VÄLJUNDID POLIITIKASOOVITUSI ELLU VIIA?

VERA projekti raames loodud programmid, õppematerjalid ja meetodid aitavad poliitikasoovitusi rakendada kõigil tasanditel.

- **Teadmiste ja oskuste arendamine**: VERA koolitusmoodulites kasutatakse aktiiv- ja kogemusõpet, sealhulgas foorumteatrit, mis aitavad spetsialistidel, õpetajatel ja omastehooldajatel õppida väärkohtlemist ära tundma ning sellele reageerima viisil, mis väldib taasohvristamist.
- **Noorte võimestamine ja osalemine**: Noortelt noortele saadikute programm pakub paindlikku mudelit, mis aitab tugevdada noorte omavahelisi tugivõrgustikke ja toetab nende oskust enda eest seista. Samuti annab see autistlikele noortele võimaluse osaleda aktiivselt vägivalla ennetamises.
- **Valdkondadeüene koostöö:** VERA lähenemine põhineb põhjalikul vajaduste hindamisel, millesse kaasati spetsialistid ja autistlikud inimesed. Projekti kogemus näitab, kuidas uuringutulemusi, spetsialistide erialaseid teadmisi ja autistlike inimeste kogemusi saab ühiselt kasutada tõhusa ja inimeste õigusi austava poliitika kujundamiseks.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

6. Kokkuvõte

Kokkuvõttes rõhutavad VERA projekt ja koostatud poliitikasoovitused, et autistlike noorte vastu suunatud vägivalla ja väärkohtlemise ennetamiseks on vaja koordineeritud ja pikaajalist tegutsemist. Projekti käigus tehtud vajaduste hindamine, sidusrühmadega peetud arutelud ja meetodite praktiline testimine osutavad, et autistlikud noored võivad olla ärakasutamise, sundimise ja sotsiaalse tõrjutuse suhtes eriti haavatavad. Haavatavust võivad suurendada suhtlemistakistused, häbimärgistamine ja piiratud ligipääs sobivatele õppematerjalidele ja tugivõimalustele.

VERA projekt on näidanud, kui oluline on valdkondade vaheline koostöö ning autistlike noorte, omastehoodajate, spetsialistide ja institutsioonide aktiivne osalemine ennetustegevuste kavandamises. Vajaduste hindamise, kohandatud koolitusprogrammide, eakaaslaste võimestamise ning aktiiv- ja kogemusõppe, sealhulgas foorumteatri kaudu pakub projekt praktilisi vahendeid ja uuenduslikke õppemudeleid, mis tõstavad teadlikkust ning suurendavad autistlike noorte iseseisvust, turvatunnet ja arendavad enese eest seismise oskust.

Samuti rõhutab dokument vajadust tõhustada autistlikele inimestele suunatud poliitikaid ja teenuseid. Eelkõige puudutab see seksuaalharidust, vägivalla ennetamist, hooldajate toetamist, spetsialistide koolitamist ja võrgustikutööd. Ennetust ei tohiks käsitleda eraldiseisva meetmena, vaid pideva protsessina, mis vajab kättesaadavaid ressursse, kaasavaid praktikaid ja püsivaid investeeringuid kohalikul, riiklikul ja Euroopa tasandil.

VERA projekt on nii praktiline ennetusalgatus kui ka üleskutse muuta ühiskonna hoiakuid ja tugisüteeme. Autistlike noorte õiguste, väärikuse, turvalisuse ja aktiivse osalemise edendamine aitab kujundada kaasavamaid ja teadlikumaid kogukondi, kus neuroerinevusi nähakse väärtuse, mitte piiranguna.

Kaasrahastanud Euroopa Liit

7. KIRJANDUS

Beddows, N., & Brooks, R. (2016). Inappropriate sexual behaviour in adolescents with autism spectrum disorder: What education is recommended and why. Early Intervention in Psychiatry, 10(4), 282–289. https://doi.org/10.1111/eip.12265.

Bogdan, A. L. (2026, May 26). L'educazione sessuale nelle persone con autismo [Sexual education in people with autism]. Centro Italiano di Sessuologia. https://cisonline.net/.

Brown-Lavoie, S. M., Viecili, M. A., & Weiss, J. A. (2014). Sexual knowledge and victimization in adults with autism spectrum disorders. Journal of Autism and Developmental Disorders, 44(9), 2185–2196. https://doi.org/10.1007/s10803-014-2093-y.

Camilleri LJ, Maras K and Brosnan M (2024) Supporting autistic communities through parent-led and child/young person-led digital social story interventions: an exploratory study. Front. Digit. Health 6:1355795. doi: 10.3389/fdgth.2024.1355795.

Douglas, S., & Sedgewick, F. (2024). Experiences of interpersonal victimization and abuse among autistic people. Autism, 28(7), 1732–1745. https://doi.org/10.1177/13623613231205630.

Föcking, M., & Rahul, R. (2025). Autistic people's understanding of consent and their right to protection from sexual harm. Royal College of Surgeons in Ireland.

GAM Medical. (2025, March 22). Autismo e sessualità: 5 cose da sapere [Autism and sexuality: 5 things to know]. https://gam-medical.com/.

Griffiths, S., Allison, C., Kenny, R., Holt, R., Smith, P., & Baron-Cohen, S. (2019). The Vulnerability Experiences Quotient (VEQ): A study of vulnerability, mental health and life satisfaction in autistic adults. Autism Research, 12(10), 1516–1528. https://doi.org/10.1002/aur.2162.

Huang, Y., Trollor, J. N., Foley, K.-R., & Arnold, S. R. C. (2023). "I've spent my whole life striving to be normal": Internalized stigma and perceived impact of diagnosis in autistic adults. Autism in Adulthood, 5(4), 423–436. https://doi.org/10.1089/aut.2022.0066.

John, R. P. S., Knott, F. J., & Harvey, K. N. (2018). Myths about autism: An exploratory study using focus groups. Autism, 22(7), 845–854. https://doi.org/10.1177/1362361317714990.

Loftin, R. L., & Hartlage, A. S. (2015). Sex education, sexual health, and autism spectrum disorder. Pediatrics & Therapeutics, 5(1), 230. https://doi.org/10.4172/2161-0665.1000230.

Mussini, I. (2025, November). Sessualità e autismo. Il diritto ad una educazione sessuale su misura. Centro Italiano di Sessuologia. https://cisonline.net/sessualita-e-autismo-il-diritto-ad-una-educazione-sessuale-su-misura/.

PAAutism.org. (2019, July). Be Safe: Telling about sexual abuse social story for children, Parts 1–3. ASERT Autism Resource Guide. https://paautism.org/.

Parsons, S., Kovshoff, H., Yuill, N., Glass, D., Holt, S., Ward, A., Barron, C., & Ward, R. (2023). 'Our Stories...': Co-Constructing Digital Storytelling Methodologies for Supporting the Transitions of Autistic Children – Study Protocol. International Journal of Qualitative Methods, 22. https://doi.org/10.1177/16094069221145286

Rahmadani, E., & Ahmed, I. A. (2026). Digital health interventions for sexual health education among adolescents with autism spectrum disorder: Scoping review. JMIR Pediatrics and Parenting, 9, e79009. https://doi.org/10.2196/79009.

Rocha, S. (2023). Stories beyond violence: Personal stories of autistic people as victims of violence. European Council of Autistic People (EUCAP) & European Women's Lobby.

Stankova, T. &Trajkovski, V. (2021). Sexual Education of Persons with Autistic Spectrum Disorders: Use of the Technique: Social Stories. Sexuality and Disability, 39, 377–393. https://doi.org/10.1007/s11195-020-09655-y.

Trew, S., & Russell, D. H. (2024). A rapid evidence assessment on the effectiveness of interventions for autistic adolescents with harmful sexual behaviors. Trauma, Violence, & Abuse, 25(4), 3149–3163. https://doi.org/10.1177/15248380241241024.

Turnock, A., Langley, K., & Jones, C. R. G. (2022). Understanding stigma in autism: A narrative review and theoretical model. Autism in Adulthood, 4(1), 76–91. https://doi.org/10.1089/aut.2021.0005.

Weiss, J. A., & Fardella, M. A. (2018). Victimization and perpetration experiences of adults with autism. Frontiers in Psychiatry, 9, 203. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00203.